

Горболіс Лариса Михайлівна,

професор кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна,
доктор філологічних наук

ORCID iD 0000-0003-4775-622x

gorbolisspu@gmail.com

«НА ПОЧАТКУ І НАПРИКІНЦІ ЧАСІВ» ПАВЛА АР'Є: ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ОСМИСЛЕННЯ

У статті на основі п'єси сучасного українського драматурга Павла Ар'є «На початку і наприкінці часів» та вистави «Баба Пріся» режисера Олексія Кравчука Львівського академічного драматичного театру імені Лесі Українки з'ясовано доцільність залучення інтермедіального підходу для з'ясування особливостей архітектоніки, жанрової своєрідності, ролі заголовка, посвяти, ремарок, хронотопу в літературному та сценічному моделюванні героїв, відображенні загальної концепції, увиразненні ідейно-тематичного спрямування, проблематики творів. Досліджується значення ремарок, деталей, декорацій, музичного та відеосупроводу для розкриття конфлікту, відображення характеру, психічного стану героїв. Означено й проаналізовано вертикально-горизонтальні координати матеріального і духовного життя героїв п'єси. Сислове наповнення твору, авторські та режисерські акценти зорієнтовані не лише на людину, а й на культуру, що гине. Герої п'єси перебувають у складних ситуаціях вибору, пошуку себе, переосмислення цінностей. Працюючи над образами й проблемами, П. Ар'є, О. Кравчук майстерно передали мінливість настроїв, складний корпус переживань героїв, враховуючи специфіку українського театру, апелюючи до почуттів глядача. Режисер, актори, художник увиразнюють багатоаспектність твору на всіх можливих для сценічної реалізації рівнях: за допомогою музики, деталей, кольорів, звуків — щодо декорацій; емоцій, міміки, жестів, рухів — щодо гри акторів.

Ключові слова: хронотоп, зона, паратекстуальність, сцена, образ, деталь.

Актуальність теми дослідження.

Серед низки різножанрових творів, присвячених темі Чорнобиля, окреме місце посідає п'єса сучасного українського драматурга П. Ар'є «На початку і наприкінці часів». Вона привертає увагу неординарним і глибоким трактуванням проблем літературних критиків, театрознавців, літературознавців, театральних режисерів, акторів і, звісно, глядачів. Цей твір письменника був об'єктом пильної уваги О. Вергеліса, Л. Горболіс, І. Непокори, В. Солов'юк та ін., проте системного порівняння літературного твору та сценічного зразка подосі ще не здійснено.

Герої вибраної для аналізу п'єси перебувають у складних ситуаціях вибору, пошуку себе, переосмислення цінностей. Працюючи над образами й проблемами, П. Ар'є вдало передав мінливість настроїв, складний корпус переживань героїв, враховуючи специфіку українського театру, бо, як переконаний, «наш театр має претензію на сферу серця. Тому більше воліємо до переживань катарсисного плану, або пере-

живань почуттєвих» [7]. Орієнтування автора на традиції вітчизняного театру «з суто українськими рефлексіями» [3, 6] є однією з важливих підстав залучення до аналізу твору інтермедіального аспекту, адже п'єса з успіхом іде у Львівському драматичному театрі імені Лесі Українки (режисер О. Кравчук), Київському академічному експериментальному театрі «Золоті ворота» (режисер С. Жирков) разом із «Молодим театром». Виставу було представлено в Сумах на IV фестивалі «Чехов фест» у травні 2016 р. У нашій статті апелюємо саме до цієї сценічної версії.

Наукова новизна. У нашому дослідженні вперше звертаємося до порівняльного аналізу п'єси П. Ар'є «На початку і наприкінці часів» та вистави «Баба Пріся» режисера О. Кравчука, в якій найбільш повно й самобутньо розкрито авторський задум, відтворено особливості хронотопу, зацентровано на ключових візуально-акустичних характеристиках твору, деталях, знаках-символах, кольорі, музичному супроводі тощо.

Мета дослідження — з'ясувати роль паратекстуальності, хронотопу в з'ясуванні тематики, проблематики, ідейного спрямування, моделюванні характерів героїв п'єси сучасного українського драматурга П. Ар'є «На початку і наприкінці часів» та вистави Львівського драматичного театру імені Лесі Українки режисера О. Кравчука.

Виклад основного матеріалу. Чорнобильська трагедія не лише актуалізувала проблему екології, а й «поновила» її, а також безповоротно збіднила українську культуру, адже, попри намагання небайдужих фахівців та ентузіастів зберегти набуток цього етнографічного регіону, автентична культура цього краю зазнала нищівних втрат, зупинилася в розвитку. Свого часу П. Ар'є «відчув «необхідність поїхати туди (в Чорнобильську зону. — Л. Г.), побачити і відчувати (письмівка наша. — Л. Г.) все на власній шкірі [7], щоб уникнути фальшу, шаблонності, поверховості. «І от там побачив: буває, живе в якомусь закинутому селі одна людина і дає собі раду. Живе без світла, без гарячої води, але знаходить можливість не тільки вижити, а й нагодувати себе. Ті люди існують у світі за іншими правилами, аніж ми [...] там людина має домовлятися (письмівка наша. — Л. Г.) з природою, бо без цього неможливо вижити. Там і час інакший, все минає інакше... з розмов з ними я зрозумів, що вони не змогли знайти іншого місця, не змогли відірватися від своєї землі, свого життя» [7].

Режисерське бачення твору відкриває нові грані інтерпретації проблеми, образів — інколи несподівані, як у випадку з виконавцем головної ролі, про що йтиметься далі. Максимально дотримуючись тексту п'єси (авторських ремарок, поділу твору на сцени тощо), О. Кравчук разом із командою талановитих акторів по-сутньо увиразнюють його багатоаспектність на всіх можливих для сценічної реалізації рівнях: за допомогою музики, деталей, кольорів, звуків — щодо декорацій, емоцій, міміки, жестів, рухів — щодо гри акторів. «У відеосупроводі вистави художник Олексій Хорошко знайшов дуже виразний “перший кадр”: проекцію телевізійної тестової таблиці, яка візуалізується під психоделічні звуки радіаційного детектора» [8]. Нею ніби зовні закрита сцена. Призначення налаштувальної телевізійної таблиці, як відомо, — налагодити колір, звук, довжину, висоту зображуваного. Використання такої таблиці у виставі Львівського драматичного театру імені Лесі Українки має налаштувати кожного глядача на сприйняття текстової і підтекстової площини вистави на проблемно-тематичному, образотворчому, сюжетно-композиційному

та інших рівнях, тобто «навести різкість» на героїв, зробити правильний підхід до прочитання образів.

Дієвими засобами вираження авторської позиції є генологічна специфіка твору, заголовков, посвята. За жанром «На початку і наприкінці часів» П. Ар'є — побутова драма, що поєднала фарс, трагізм і містику. Говорити про життєво важливі проблеми в такому ракурсі — доволі сміливий крок драматурга. Назва п'єси декларує незнищенність утривавлених у часі й свідомості багатьох поколінь українців звичаїв, традицій, народних знань, вірувань. В уста головної героїні твору також вкладено пояснення: «Весь світ спішиться кудись і всігди спізняється, бо час прямий. У нас (у лісі, у зоні, де мешкають. — Л. Г.) спішитися нікуди, у нас час круглий (письмівка наша. — Л. Г.): всьому своя година, свій день, своя пора року. Ми живемо на початку і наприкінці часів» [1, 63]. Ця круглість часу (читай: коло) ще символічно заявить себе в сценічних знахідках режисера О. Кравчука.

Вистава Львівського драматичного театру імені Лесі Українки має назву «Баба Пріся», що корелюється з назвою літературного твору, адже баба Пріся, головна героїня, є речницею й охоронцем тієї суми народних знань, що були «на початку і наприкінці часів». У давніх українців Баба — це «одне з найстаровинніших божеств: мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покров, хранителька родинного вогнища; ... відьма, знахарка, чарівниця, ворожка, шептуха» [6, 20–21]. Це вісьовий образ, що приводить у рух всі інші компоненти п'єси П. Ар'є. Зауважмо, з 12 сцен твору лише в одній (короткій, пов'язаній із особистим життям доньки Слави) вона відсутня.

Своєрідними центрами для кожної сцени й опорними платформами для всього твору є назви сцен, що у виставі Львівського драматичного театру імені Лесі Українки не ігноруються, а виносяться над сценою як зображення. Це не формальне дотримання режисером тексту літературного твору, а наголос, проекція-підказка для сприйняття й розуміння засадничих проблем, що реалізуються за допомогою гри акторів, сценічних декорацій, звукового й зорового супроводу тощо. Відтворення назв частин твору над сценою смислово корелюється з налаштувальною телевізійною таблицею, про яку вже згадували вище. Кожна сцена (що має свій заголовок, код для розшифрування подій, гри акторів тощо) експресивно насичена, ремарки не шаблонні, в них подано найсуттєвіше, найнеобхідніше.

Однією з показових характеристик п'єси П. Ар'є є хронотоп. Уже на початку твору за-

значено місце дії — «це тридцятикілометрова зона відчуження довкола Чорнобильської електростанції, а саме: покинуте село неподалік від річки Прип'ять, маленький хутір, глухий кут, тікати нікуди, навкруги ліси й болота» [1, 18]. Так хронотоп постає чи не першим виразником генеральної проблеми твору, важливим образотворчим засобом, адже відтепер починають чіткіше окреслюватися герої — Слава, «хвороблива на вигляд, страждає від нападів кашлю» [1, 17], Вовчик — «він не такий, як усі» [1, 17]. У фрагменті ремарки «тридцятикілометрова зона відчуження довкола Чорнобильської атомної електростанції» визначає *радіус життя* героїв твору — він обмежений тридцятикілометровою зоною відчуження, але це *своя зона*. У наведеному фрагменті ремарки кожне слово смислово навантажене, позаяк присутньо конкретизує й уточнює часпоросторову конструкцію твору: зона відчуження, тобто поза тридцятикілометровою зоною — інший світ. Так ремарки літературного твору, означають конфлікт свого / чужого. Зона — «територія відчуження із заборонаю проживання, що виникла внаслідок катастрофи (технологічної або екологічної» [9, 286]. Зона для героїв не є місцем ув'язнення, позаяк вона *своя*, наповнена рідним, пов'язана з минулим, родом, традиціями.

Славу і її сина Вовчика, як засвідчує текст, не вповні задовольняє це місце мешкання. Вовчик, наприклад, хоче в місто, прагне побачити Макдональдс, метро, скуштувати кока-коли. Слава теж прагнула іншого місця мешкання, не в зоні, однак поза зоною вона не змогла жити, бо всі вихідці з чорнобильської зони позначені тавром і зазнали зневаги суспільства. «*Ми ізгої, ...так нас і називають "чорнобильці". Не Слава, не Вова, не Петя і не сім'я Савченко!. Яке там Савченко! Вони (люди. — Л. Г.) просто кажуть "чорнобильці" ...і всі знають, про кого це... І сруть вони звисока на нас, на всі наші чувства, переживання... на твого сина і на твої руки, вимазані його кров'ю...*» [1, 53], — так говорить чоловік Слави, батько Вовчика про час, коли вони як переселенці мешкали сім років у Криму.

Існує ще одне, дещо загальне — потракування зони: «певний простір, район, що характеризуються спільними ознаками» [9, 286]. Такими «спільними ознаками» у п'єсі «На початку і наприкінці часів» є родина баби Прісі — вона, її донька й онук; героїв спільнять і традиції, культура Полісся, їхня чорнобильська *іншість*, спосіб думання, а ще переживання, горе, біль, із якими вони залишилися після аварії на *своїй землі*, не ставши переселенцями, а продовжуючи бути заґрунтованими в цю, хоча й радіаційну, але свою землю. Вони ті, «хто не зміг піти»,

як зазначено в посвяті, кому, як і русалкам та «*говорящим сомнам*», що живуть на цій території, «*більше ніде місця не осталося*» [1, 64].

Усе, що відбувається в хаті, найперше проговорюється в душах героїв. Акцент «наш час», як зауважено в ремарках, не лише актуалізує порушені питання, а й підкреслює їх тривалість. П. Ар'є запрошує читача у глиб подій, до сільської *хати*, що є *центром* села, тридцятикілометрової зони, у якій мешкають герої, *осердям*, де відбуваються події твору, проживають і переживають своє життя герої, рятуючись від негараздів. «Дім, — стверджує Г. Башляр, — утілення образів, що стають для людини опорою чи ілюзією стійкості» [2]. Ці образи впорядковані тому, що «в нашій уяві дім постає як певна вертикальна сутність. Дім вивисується... Дім пробуджує в нас свідомість вертикальності. В уяві дім постає як сутність концентрична. Вона пробуджує в нас свідомість центральності» [2]. Отже, з огляду на сказане, слушно трактувати хату в п'єсі П. Ар'є «На початку і наприкінці часів» як центр, а щодо вертикалі хати, то вона, на перший погляд, означена ніби не вповні чітко. Однак режисер О. Кравчук подбав про те, щоб увиразнити вертикаль оселі. Ідеться не лише про льох, який є своєрідною підосновою вертикалі й символізує потойбіччя, світ таємниць, що ними відає Баба Пріся (зауважмо, окрім неї ніхто з героїв підвалом не користується); йдеться про майстерно залучені до сценічної версії твору репродукції картин народної художниці М. Приймаченко.

У ремарках простір присутньо конкретизується, наповнюється об'єктами, тими складовими сценічних декорацій, що підкреслюють стабільність, усталеність способу життя героїв, — двір за хатою, сіни кухня, сарай, хвіртка, паркан, криниця. А потім знову здійснюється конкретизація щільно поданими (й розміщеними на сцені) речами-деталлями: три обшарпані стільці, старий стіл, лопата, пластикова кухва, купа дров, відро з водою, колода, в яку ввігнано сокиру, — тобто все необхідне для потреб щоденного сільського життя. Стіл, як відомо, є центральним об'єктом в інтер'єрі української хати, він відігравав важливу роль у традиційній обрядовості нашого народу [6, 579–580]. У п'єсі П. Ар'є стіл — центр хати, навколо якого і з «участю» якого відбувається і буденне, і незвичне.

Неспростовною деталлю декорацій, що вже на початку твору зорієнтовує на сприйняття і розуміння конфлікту, є ввігнана в колоду сокира — знаряддя праці чоловіка, годувальника, якого у творі, як з'ясовується, немає; функції захисника й годувальника в родині виконує

баба Прися. У кінці твору сокиру візьме до рук саме головна героїня, застосувавши її не за призначенням. Так сформована ще на початку твору / вистави думка про конфлікт та його багатоаспектне розв'язання у п'єсі поступово утверджується.

Проте ще з більшою потужністю означає «силует» конфлікту в ремарках на початку твору така символічна деталь, як хрест: «*Осторонь на почесному місці стоїть двометровий православний залізний хрест, основа якого заглиблена в масивну кам'яну брилу. Один бік брили відшліфований, і на ньому викарбовано напис: "Люди добрі! Поклоніться тим, хто в радості і горі жив тут і більше ніколи сюди не повернеться". Деінде на брилі видно залишки вигорілих свічок*» [1, 18]. Це хрест на подвір'ї ще живих людей. Так через промовисту символічну деталь візуалізується проблема вимирання села — його, власне, вже не існує, є лишень один двір. Зміщення центру, своєрідне *центрування центру* відповідає характеристикам творів, що їх Т. Гундорова називає «післячорнобильською бібліотекою», адже, як зауважує дослідниця, «час, простір і загалом людське відчуття в радіоактивній зоні викривлюються і дістають інакший вимір. Відчуттям уже не можна довіряти, та й сама реальність стає чужою, зараженою чимось, що є ворожим самому людському існуванню» [5, 16].

Доволі чітко окреслення конфлікту на початку твору максимально налаштовує увагу й уяву читача / глядача на цілісне сприймання твору. Тут слушною є думка О. Вергеліса: «Навіть через вишукані символи він (П. Ар'є. — Л. Г.) хоче достукатись до повсякденного життя: до його

драматичної сутності гірких гримас, маленьких трагедій» [3, 10]. Додамо, що всі перелічені в ремарці предмети наявні на сцені у виставі Львівського драматичного театру імені Лесі Українки й створюють враження невпорядкованого простору. У ремарці їх з'ява ніби послідовна, однак на сцені речі розміщені хаотично — катастрофа ніби навантажила простір цими різними предметами, зробивши життя людини необлаштованим. Кожна згадана деталь інтер'єру вводить глядача в непрості обставини, у яких доводиться виживати героям п'єси П. Ар'є. Ці речі символічно горизонталізують життя мешканців цієї території (проте не забуваймо про потужну вертикаль хати!).

Висновки. П'єса П. Ар'є «На початку і наприкінці часів» та вистава Львівського драматичного театру імені Лесі Українки «Баба Прися» режисера О. Кравчука — яскраві й самобутні твори, що порушують актуальні й щемливі екзистенційні проблеми людей, які мешкають у тридцятикілометровій чорнобильській зоні. Особистісний чинник (участь у ліквідації чорнобильської аварії матері письменника, біль переселенця з Луганщини О. Корнійчука) присутньо увиразнили настроєвість літературного й сценічного творів, а також корпус переживань, больових відчуттів героїв-чорнобильців. Заголовок, посвята, ремарки, жанрова специфіка твору та їх сценічна реалізація за допомогою гри, жестів, міміки, костюмів, голосу акторів та декорацій, візуального й звукового супроводу сприяють ефективному розкриттю авторського задуму, проблематики, загальної концепції твору.

ДЖЕРЕЛА

1. Ар'є Павло. Баба Прися та інші герої // Павло Ар'є. Брустури: Дискурсус, 2015. 275 с.
2. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства. URL : http://yanko.lib.ru/books/philosoph/bachelard--poetika_prostranstva-2004-8l.pdf
3. Вергеліс О. Життя драми // Ар'є Павло. Баба Прися та інші герої. Брустури: Дискурсус, 2015. С. 5–10.
4. Галета О. Від антропології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття: монографія. К.: Смолоскип, 2015. 640 с.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм: монографія. Вид. 2-ге, випр. і допов. К.: Критика, 2013. 344 с.
6. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. К.: Довіра, 2006. 703 с.
7. Павло Ар'є: «Усе починається з історії». URL : <http://litakcent.com/2015/05/29/pavlo-arje-use-rochynajetsja-z-istoriji/>
8. Солов'юк В. «Баба» на чорнобильському роздоріжжі. URL : <https://zbruc.eu/node/33472>
9. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В.В. Дубічинського. Х.: ВД «Школа», 2006. 832 с.

REFERENCES

1. Arie, P. (2015). *Baba Prisia ta inshi heroï* [Old woman Prisia and Other Characters]. Brustury, Ukraine: Dyskursus, 275 p. (in Ukrainian).
2. Bashliar, G. (2004). *Izbrannoe: Poetika prostranstva* [Selected: Poetics of Space]. http://yanko.lib.ru/books/philosoph/bachelard--poetika_prostranstva-2004-8l.pdf
3. Verhelis, O. (2015). *Zhyttia dramy* [Drama Life]. In P. Arie (Ed.), *Baba Prisia ta inshi heroï* [Old woman Prisia and other characters]. Brustury, Ukraine: Dyskursus, pp. 5–10 (in Ukrainian).
4. Haleta, O. (2015). *Vid antropolohii do ontolohii: antolohiia yak sposib reprezentatsii ukrainskoi literatury kintsia 19 — pochatku 21 stolittia* [From Anthology to Ontology: anthology as a means of the representation of Ukrainian literature of the late 19th — early 21st century]. Kyiv, Ukraine: Smoloskyp, 640 p. (in Ukrainian).
5. Hundorova, T. (2013). *Pisliachornobylska biblioteka: Ukrainskyi literaturnyi postmodernizm* [Post-Chernobyl library: Ukrainian literary postmodernism] (2nd ed.). Kyiv, Ukraine: Krytyka, 344 p. (in Ukrainian).
6. Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian Ethno-Culture: Dictionary Directory]. Kyiv, Ukraine: Dovira, 703 p. (in Ukrainian).
7. Nepokora, I. (2015). *Pavlo Arie: «Use pochynaietsia z istorii»* [Pavlo Arie: “Everything Starts from History”] (in Ukrainian). <http://litakcent.com/2015/05/29/pavlo-arje-use-pochynajetsja-z-istoriji/>
8. Soloviuk, V. (2015). «Baba» na chornobylskom rozdorizhzhii. [«Baba»: on Chernobyl Roadside] (in Ukrainian). <https://zbruc.eu/node/33472>
9. Dubichynskyi, V. (2006). *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Modern Explanatory Dictionary of Ukrainian Language]. Kharkiv, Ukraine: VD Shkola, 832 p. (in Ukrainian).

Larysa Gorbolis,

Doctor of Science (Philology), Professor of the Department
of Ukrainian Language and Literature
Sumy State Pedagogical University
Sumy, Ukraine

ORCID iD 0000-0003-4775-622x
gorbolisspu@gmail.com

“AT THE BEGINNING AND AT THE END OF TIMES” BY PAVLO ARIE: INTERMEDIATIVE ASPECT OF COMPREHENSION

The article, based on the play «At the Beginning and At the End of Times» by the contemporary Ukrainian playwright Pavlo Arie and the performance of Lviv Lesia Ukrainka Academic Drama Theatky, directed by Oleksiy Kravchuk, ascertains the expedience to use an intermedial approach to find out the features of architectonics, genre originality, the role of the title, dedication, remarks, chronotope in the literary and stage modelling of the heroes, reflection of the general concept of works, visualization of the ideological and thematic direction. It studied the significance of remarks, details, scenery, music and video for disclosing the conflict of work, reflecting the character and the mental state of heroes. Vertical-horizontal coordinates of the material and spiritual life of the characters are described and analysed. The semantic content of the work, the author's and director's accents are oriented not only to the person, but also to the culture that is perished. The play heroes are in difficult situations of choice, searching for themselves, rethinking values. Working on the images and problems, P. Arie, O. Kravchuk skilfully conveyed the volatility of mood, a complex body of hero experiences, appealing to the audience's feelings. With the help of music, details, colours, sounds, emotions, facial expressions, movements the director, artist and actors emphasize the characters at all levels of stage realization.

Key words: *chronotope, zone, paratextuality, scene, image, detail.*